

УДК 342.5(477)

ВИНИКНЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАВОВА ПОЗИЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ»

THE EMERGENCE OF THE CONCEPT «THE LEGAL POSITION OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE»

Щербанюк О.В.,
*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри правосуддя, виконуючий обов'язки завідувача кафедри правосуддя
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

У статті аналізуються особливості виникнення поняття «правова позиція Конституційного Суду України» в науці конституційного права. Зроблено висновок, що процесуальні форми реалізації доктрини конституційного судочинства знаходять свій прояв у правових позиціях органу конституційної юрисдикції, які відображені в мотивувальній та резолютивній частинах відповідних рішень, висновків і впливають на розвиток системи законодавства.

Ключові слова: конституційне судочинство, доктрина конституційного судочинства, правова позиція Конституційного Суду України, рішення Конституційного Суду України, висновки Конституційного Суду України, ухвали Конституційного Суду України.

В статье анализируются особенности возникновения понятия «правовая позиция Конституционного Суда Украины» в науке конституционного права. Сделан вывод, что процессуальные формы реализации доктрины конституционного судопроизводства находят свое проявление в правовых позициях органа конституционной юрисдикции, которые отражены в мотивировочной и резолютивной частях соответствующих решений, выводов и влияют на развитие системы законодательства.

Ключевые слова: конституционное судопроизводство, доктрина конституционного судопроизводства, правовая позиция Конституционного Суда Украины, решения Конституционного Суда Украины, заключения Конституционного Суда Украины, постановления Конституционного Суда Украины.

This article analyzes the features of emergence of the concept of “legal position of the Constitutional Court of Ukraine” in the science of constitutional law. It is concluded that procedural forms of implementation of the doctrine of constitutional justice find their expression in the legal opinions of the constitutional jurisdiction, which are reflected in the reasoning and the operative part relevant decisions, conclusions and influence the development of the legal system.

Key words: constitutional justice, constitutional justice doctrine, the legal position of the Constitutional Court of Ukraine, the Constitutional Court of Ukraine, the Constitutional Court of Ukraine, the decision of the Constitutional Court of Ukraine.

Постановка проблеми. Поняття «правова позиція Конституційного Суду України» з'явилося в конституційному праві порівняно нещодавно. У юридичній літературі зазначена проблема почала обговорюватися із середини 90-х рр. XX ст. та продовжує залишатися дискусійною. Багатоманітність думок і формулювань свідчить, що правові позиції – явище неординарне, оскільки, незважаючи на відсутність законодавчого визначення, воно регулярно застосовується як Конституційним Судом України під час посилення на його попередні акти, так і судами загальної юрисдикції, а також науковцями.

Стан дослідження. Вітчизняні вчені-конституціоналісти доволі детально сформулювали свої позиції щодо поняття «правова позиція» в наукових працях, а саме: Ю. Баулін, В. Кампо, М. Козюбра, О. Марцеляк, О. Мироненко, В. Погорілко, П. Рабінович, М. Савенко, М. Савчин, А. Селіванов, В. Скомороха, Ю. Сліденко, В. Тихий, П. Ткачук, Ю. Тодика, О. Фрицький, В. Шаповал, С. Шевчук та інші. Незважаючи на значну кількість публікацій за цією

проблематикою, на сьогодні відсутнє єдине розуміння правової природи, суті, змісту, юридичної сили, місця та ролі правових позицій у системі законодавства.

Метою дослідження є аналіз особливостей виникнення поняття «правова позиція Конституційного Суду України».

Виклад основного матеріалу. У свою чергу О. Кравчук зазначає, що запровадження інституту конституційного судочинства зумовило появу нових для національної правової системи категорій та понять, серед яких особливу увагу слід звернути на феномен правових позицій Конституційного Суду України [1, с. 185].

Дійсно, правові позиції Конституційного Суду України – явище неординарне, оскільки, незважаючи на відсутність його законодавчого визначення, воно регулярно застосовується в актах органу конституційної юрисдикції у випадках посилення на його попередні рішення, висновки або окремі ухвали. Така практика, на наш погляд, є цілком слушною, оскільки впливає насамперед зі значення терміна «позиція» – точка зору, ставлення до чого-небудь [2, с. 815].

Що стосується пізнання цього феномена на основі правового досвіду, то з урахуванням того, що Конституційний Суд України є колегіальним органом, воно узгоджується з основними принципами юридичної психології. Зокрема, один із розділів цієї науки визначає правовий досвід як особливий психологічно-правовий феномен, що виникає внаслідок правових подій (динамічних, разових, повторних) та втілюється передусім у правових переконаннях групи, тобто сукупному продукті окремих думок, що виникають у відповідь на правові запитання та відіграють роль групового правового світогляду. Сукупність таких переконань обумовлює певний підхід, схильність групи до особливого розуміння (бачення) правової системи, її елементів, новацій, шляхів її вдосконалення [3, с. 203].

Суддя Конституційного Суду України І. Сліденко не є прихильником поняття «правова позиція Конституційного Суду України», оскільки «західна наука права не оперує поняттям «правова позиція». Під час розгляду й аналізу відповідної діяльності органів конституційного контролю йдеться про практику такого органу, що відображається в його актах, якщо говориться про європейську модель. Загальне право використовує категорію «прецедент». Як свідчить історичний аспект дослідження цього питання, саме обраний спосіб її локалізації, коли через специфічне розуміння діяльності органу конституційного контролю в законодавстві застосовувалася пряма аналогія, зрештою спричинив проблеми в розумінні категорії «правова позиція», від її визначення до різних аспектів позиціонування.

Адекватне вирішення проблематики терміна «правова позиція», на думку І. Сліденко, лежить у площині дослідження трьох взаємопов'язаних елементів: генези, природи та практичного застосування. У свою чергу дослідження генези повинно охоплювати два паралельні напрями: генезу терміна та генезу явища як втілення певної об'єктивної реальності [4, с. 100].

Тому вивчення цього терміну в ретроспективі дозволить повно розкрити його сутність, з'ясувати його правову природу.

Існування конституційного судочинства, реалізація його завдань і функцій через процесуальний порядок здійснення є гарантією конституційної законності в державі. Зважаючи на те, що принцип конституціоналізму потребує обмеження державної влади та забезпечення недоторканності прав і свобод людини та громадянина, конституційне судочинство належить визначати як превентивний засіб, тобто як засіб обмеження влади, а не спосіб її реалізації. М. Колосова вказує, що конституційна законність має розпочинатись не з факту скасування неконституційного закону та відновлення порушених конституційних норм, а зі стадії включення принципів конституціоналізму в поле політичного процесу як загальних правил [5, с. 39–140].

Учені відзначають зростання ролі судової практики в генезисі форм права внаслідок так званої судової правотворчості. Особливе значення при цьому надається органу конституційної юрисдикції як головному «провіднику» конституційної доктрини, у рішеннях якого остання формалізується та може претендувати на статус джерела права [6, с. 75].

Аналіз сучасного стану прийняття Конституційним Судом України рішень та надання висновків свідчить про те, що через них здійснюється реальний вплив на формування системи вітчизняного законодавства.

Стабілізуючим фактором при цьому постає конституційна доктрина як загальна ідея формування та реалізації конституційного ладу в державі та доктрина конституційного судочинства, яка на сьогодні ще знаходиться на стадії формування. Процесуальні форми реалізації доктрини конституційного судочинства знаходять свій прояв

у правових позиціях органу конституційної юрисдикції, які відображені в мотивувальній та резолютивній частинах відповідних рішень, висновків і впливають на розвиток системи законодавства.

У зарубіжних країнах є юридичні явища, близькі до сутності правових позицій. Так, відповідно до ст. 13 Органічного закону Іспанії про Конституційний суд палата може передати справу на розгляд пленуму, якщо вона вважатиме за необхідне відступити від попередньої конституційної доктрини [7].

У Законі Федеративної Республіки Німеччина від 12 березня 1951 р. «Про Федеральний конституційний суд» [8, с. 302–355] параграф 85 містить положення про правову концепцію конституційного суду землі. Вона повинна бути викладена в документах, які подаються у Федеральний конституційний суд у випадках, передбачених п. 13 параграфу 13 цього закону, коли конституційний суд землі розходиться в тлумаченні Основного закону з рішенням Федерального конституційного суду або конституційного суду іншої землі та клопоче про рішення Федерального конституційного суду.

В Україні на законодавчому рівні цей термін не визначається, однак широко використовується Конституційним Судом України в його актах.

У контексті дослідження ми розглядаємо термін «правова позиція» як викладений у рішенні суду висновок щодо тлумачення можливості застосування (механізму реалізації) конкретної норми права в певних правовідносинах, який є обов'язковим для всіх суб'єктів права.

Фактично з точки зору технології прийняття рішень органами конституційного контролю правова позиція є нічим іншим, як сумою правових позицій членів цього органу, що відобразилися в консолідованому акті такого органу. І. Сліденко звертає увагу на сутнісний аспект цієї проблеми, який полягає в тому, що таке вирішення конфлікту потребує казуального тлумачення норм конституції та/або закону. Тобто правова позиція є нічим іншим, як казуальним тлумаченням [9, с. 101].

Правові позиції конституційного суду можна розглядати з використанням різних змістовних підходів, оскільки вони відображають мету рішень конституційного правосуддя. У процесі прийняття рішення конституційний суд здійснює конституціоналізацію закону, який перебуває у сфері конституційного контролю. У разі відсутності ознак конституційності цей закон (норма) в імперативній формі визнається неконституційним і виключається зі сфери конституційно-правової реалізації. Якщо такий підхід визначає правову позицію конституційного суду, то цілком слушним є те, що вона має завершувати аналіз конституційності закону (норми) [10, с. 50].

У зв'язку з наведеним слід наголосити, що головною метою правових позицій конституційного правосуддя є визначення та упорядкування знань про застосування норми конституції, а також про норму закону чи іншого акта, що оспорується, усуваючи наявну невизначеність у її розумінні.

Початок активної дискусії про поняття правової позиції було покладено вченими-конституціоналістами, але згодом до неї залучилися і представники інших галузевих юридичних наук, а також теоретики права [11, с. 135].

Питання про природу правових позицій органів спеціалізованого конституційного контролю тісно пов'язане з питанням про природу актів відповідних органів, а також із питанням про співвідношення правової позиції з актом, у якому правова позиція сформульована.

У спеціальній літературі наявні альтернативні й, на жаль, часто недостатньо аргументовані судження про юридичну природу (силу) актів органів конституційної юрисдикції. Отже, питання про те, чим є рішення конституційного суду, залишається відкритим [12, с. 51–55]. Складовою наукової дискусії з проблематики природи ак-

тив органів спеціалізованого конституційного контролю є питання про природу правових позицій цих органів. Характер згаданої дискусії засвідчує, що вона далека від завершення. У науковому середовищі не склалося єдності поглядів ні щодо визначення самого поняття правової позиції органу конституційної юрисдикції, ні щодо юридичної природи та обов'язковості правових позицій, ні щодо співвіднесення правової позиції з рештою структурних елементів акта конституційного правосуддя [13, с. 133].

Відсутність теоретико-правової визначеності з відповідної проблематики негативно позначається не лише на легітимності органу конституційної юрисдикції, а й деструктивно впливає на правотворчий і правозастосовний процеси в цілому.

Певною мірою проблема сутності правових позицій органу конституційної юрисдикції вивчалася представниками російської науки конституційного права щодо правових позицій Конституційного Суду Російської Федерації шляхом обґрунтування доцільності визначення сутності правової позиції в широкому та вузькому розуміннях. У вузькому розумінні правову позицію визначено як частину рішення конституційного суду – фрагмент його мотивувальної частини [14, с. 56] або остаточний висновок суду в справі, що знаходять свій вияв у рішенні та наводиться в мотивувальній частині як система аргументів [15, с. 42–43].

Наукові погляди зазначених учених тотожні за сутністю, оскільки вони вказують на правову позицію як фрагмент частини рішення конституційного суду – мотивувальної частини.

У широкому розумінні правову позицію розглядають як відношення до певних конституційно-правових проблем, закріплених у його рішеннях, як результат, процес надання аргументів та формулювання висновків суду, як інтелектуально-юридичний зміст судового рішення [16, с. 28]. У цьому розумінні правову позицію визначено як принцип вирішення однорідних справ із метою уникнення судової помилки [17, с. 22]. М. Вітрук вважає, що правові позиції виступають матеріальними критеріями нового правового регулювання, надають йому визначені параметри та є своєрідними моделями майбутніх правових норм. Вони є правовими висновками конституцій-

ного суду як результат інтерпретації (тлумачення) конституції та конституційного смислу (аспектів) галузевих законів та інших нормативних актів у межах компетенції. Правові позиції усувають невизначеність у конкретних конституційно-правових ситуаціях і є правовою основою кінцевих рішень конституційного суду [18, с. 42].

Як указує суддя Конституційного Суду України В. Бринцев, під час розгляду питань щодо неконституційності нормативно-правових актів у сфері здійснення судочинства широко використовується поняття «правова позиція» як мотивація та обґрунтування причини неконституційності (конституційності) законів та інших нормативно-правових актів, а також для розмежування конституційності й законності цих актів під час визначення підвідомчості справ. У процесі здійснення судочинства виникає необхідність звернення до висновків, що містяться в раніше прийнятих рішеннях, ухвалах Конституційного Суду України, у яких уже вироблено розуміння конституційного положення чи норми закону та висловлені правові позиції в аналогічних справах, тому немає потреби вдаватися до глибинного аналізу [19, с. 226].

Висновки. Таким чином, поняття «правова позиція Конституційного Суду України» з'явилося в конституційному праві порівняно нещодавно. У юридичній літературі ця проблема почала обговорюватися із середини 90-х рр. XX ст. та продовжує залишатися дискусійною. Аналіз сучасного стану прийняття Конституційним Судом України рішень та надання висновків свідчить про те, що через них здійснюється реальний вплив на формування системи вітчизняного законодавства. Стабілізуючим фактором при цьому постає конституційна доктрина як загальна ідея формування та реалізації конституційного ладу в державі та доктрина конституційного судочинства, яка на сьогодні ще знаходиться на стадії формування. Процесуальні форми реалізації доктрини конституційного судочинства знаходять свій прояв у правових позиціях органу конституційної юрисдикції, які відображені в мотивувальній та резолютивній частинах відповідних рішень, висновків і впливають на розвиток системи законодавства. Досліджено, що в зарубіжних країнах є юридичні явища, близькі до сутності правових позицій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кравчук О. Окремі аспекти поняття та сутності правових позицій Конституційного Суду України / О. Кравчук // Держава і право. – 2011. – № 52. – С. 185.
2. Словник української мови : у 11 т. – К. : Наукова думка, 1975– . – Т. 7. – 1975. – 950 с.
3. Александров Д. Юридична психологія : [підручник] / [Д. Александров та ін.] ; за заг. ред. Л. Казміренко, Є. Моїсєєва. – К. : КНТ, 2007. – 380 с.
4. Огляд круглого столу «Правові позиції Конституційного Суду України: правова природа, поняття та розвиток» // Вісник Конституційного Суду України. – 2014. – № 6. – С. 100.
5. Колосова Н. Конституционная ответственность в Российской Федерации: ответственность органов государственной власти и иных субъектов права за нарушение конституционного законодательства Российской Федерации / Н. Колосова. – М. : Городец, 2000. – 192 с.
6. Дураев Т. Методологическое значение дефиниции «доктрина» в теории и практике Конституционного Суда Российской Федерации / Т. Дураев // Становление конституционного строя России. – 2006. – Вып. 7. – С. 75–85.
7. Organic Law 2/1979 on the Constitutional Court, of 3 October 1979. (As amended by the Organic Laws 8/1984, of December 26; 4/1985, of June 7; 7/1988, of June 9; 7/1999, of April 21; 1/2000, of January 1; 6/2007, of May 24; 1/2010, of February 19, and 8/2010, of November 4). El texto inicial de esta Ley Orgánica fue aprobado por la Ley Orgánica 2/1979, de 3 de octubre (BOE 5.10, 23186), del Tribunal Constitucional [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tribunalconstitucional.es/en/tribunal/normasreguladoras/Lists/NormasRegPDF/LOT-en.pdf>.
8. ФРГ: конституция и законодательные акты / под общ. ред. Ю. Урьяса. – М., 1991. – С. 302–355.
9. Огляд круглого столу «Правові позиції Конституційного Суду України: правова природа, поняття та розвиток» // Вісник Конституційного Суду України. – 2014. – № 6. – С. 101.
10. Селіванов А. Характерні ознаки доктринального верховенства та незмінюваності правових позицій Конституційного Суду України / А. Селіванов // Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – № 4–5. – С. 50–56.
11. Скакун О. Конституційний Суд як учасник правотворчості (законотворчості) в Україні / О. Скакун // Юридична Україна. – 2003. – № 1. – С. 29.
12. Гаврюсов Ю. О некоторых взглядах на правовую природу решений органов конституционной юстиции / Ю. Гаврюсов // Конституционное и муниципальное право. – 2010. – № 7. – С. 51–55.
13. Петров А. Правовая позиция Конституционного Суда Российской Федерации как предмет законодательной регламентации / А. Петров // Конституционное и муниципальное право. – 2008. – № 21. – С. 133.
14. Гаджиев Г. Предприниматель – налогоплательщик – государство / Г. Гаджиев, С. Пепеляев // Правовые позиции Конституционного Суда Российской Федерации : [учебное пособие]. – М. : ФБК-Пресс, 1998. – 592с.

15. Хабриева Т. Особенности казуального толкования Конституции Российской Федерации / Т. Хабриева, Н. Волкова // Теоретические проблемы российского конституционализма. – М. : Институт государства и права РАН, 2000. – С. 38–53.
16. Сасов К. Проблемы реализации полномочий Конституционного Суда Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / К. Сасов. – М., 2005. – 216 с.
17. Гаджиев Г. Правовые позиции Конституционного Суда Российской Федерации как источник конституционного права / Г. Гаджиев // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. – 1999. – № 3 (28). – С. 22.
18. Витрук Н. Правовые позиции Конституционного Суда Российской Федерации: понятие, природа, юридическая сила и значение / Н. Витрук // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. – 1999. – № 3 (28). – С. 42–95.
19. Бринцев В. Судовий конституціоналізм в Україні: доктрина і практика формування : у 2 кн. / В. Бринцев. – Х. : Право, 2013– . – Кн. 1 : Монографія. – 2013. – 392 с.